

SLAGERSKNECHTEN IN VLAARDINGEN

Jan van Hees

Paul Peeman

De reacties op het artikel over slagers in het Jaarboek 1990 zetten mij aan om verder te speuren naar meer wetenswaardigheden in de Vlaardingse slagerswereld: nu met het accent op slagersknechten tussen 1920 en ca. 1955.

Ik heb geprobeerd zoveel mogelijk knechten te lokaliseren die niet in een slagerij bleven werken. Een enkele keer zal een knecht opduiken, die wel patroon werd. De knecht gebruikte de laatste term overigens niet, maar sprak zijn superieur aan met "baas". Zijn vrouw, niet zelden de ruggegraat van de slagersbaas, werd aangesproken met "juffrouw".

Vooraf een aanloopje naar het uitgangspunt namelijk de wetgeving van 1851-1938 en de gevolgen voor bazen en knechten.

*Slagersknechten bij Sander Schippers
Jo van Zelm (l), Gerrit Broek (m), Leen Boer (r)*

Inleiding

In de (nieuwe) Gemeentewet van 1851 werd de gezondheidszorg opgedragen aan het gemeentebestuur. Er werden in veel steden dan ook Gezondheidscommissies benoemd. Vanuit die wet vloei- de ook het gemeentelijk toezicht op de voedings- middelen voort. 1.

De runderpest van 1865-1867 zorgde ervoor dat in 1868 een wetsontwerp ingediend werd dat het hele terrein van veeartsen tot vleeskeuring zou bestrijken.

In 1870 werd echter het vleeskeuringsgedeelte uit het ontwerp gehaald. Het strookte niet met het idee van vrijhandel. Men meende dat net als de armenzorg ook de vleeskeuring een zaak was van particulier initiatief en dat de beste keurders de mensen zelf waren.

Beleidsmakers waren zeker wel op de hoogte van alle knoeierijen en malversaties met vlees, maar dat gebeurde vanwege de hoge vleesprijzen door exportvoordelen. 2a-b.

De ambtenaren en mensen uit de praktijk kruisten elkaars paden nog niet, maar de wetenschappelijke resultaten van microscopisch onderzoek voortvloei- end uit de wet van 1870 (zonder de vleeskeuring) veranderden wel degelijk de inzichten over de behandeling van vlees en konden de volksge- zondheid ten goede komen. Toch ging voor de regering de export voor: er werd een export-

keuring in het leven geroepen (twintig jaar dus voor een definitieve wet!) onder leiding van de goevernements-keurmeester Heime Remmelts in Hoek van Holland. 3.

In 1876 werd duidelijk hoe de regering de vleeskeuring dan wel wilde aanpakken. Er werd een Hinderwet ingediend waarbij de slagers gedwongen werden in een abattoir te gaan slachten. In de kleinere plaatsen zou dat echter niet zo'n vaart lopen en in de grotere steden kon men deze zaken vanwege de kosten rekken. Toch was de weerstand van de slagers op den duur weerbarstiger dan men dacht: zij voelden zich geremd in hun vrije beroep.

In 1901 vond er een herziening van de Hinderwet plaats. Het net sloot zich dichter om het werk van de meestal conservatief ingestelde vleeshouwer. De Hinderwet was de eerste stap, daarna kwam een tussenstap in de vorm van een rijkskeurmerk voor exportvlees om te eindigen in de vleeskeuringswet van 1922. Bijna een halve eeuw duurde het dus om een wettelijk kader te ontwerpen en de tegenwerking van de slagers, die voor een groot deel voortkwam uit gebrek aan kennis en de daarmee verband houdende resultaten van de wetenschappelijke vooruitgang, in de greep te krijgen. Ook in Vlaardingen was het daarna de vraag op welke manier de slagers zonder dwanggevoel in zouden zien, dat er aan de hygiënische omstandigheden in hun slachtplaatsen aandacht besteed moest worden en ook hun knecht daaraan zouden onderwerpen.

Het gemeentebestuur pakte de zaak aan door stichting van een keurlokaal, de aanstelling van een gemeenteveearts en een keurmeester of een hulp-keurmeester. De laatsten moesten een cursus voor niet-veeartsen volgen. Het Keurlokaal was een mini-abattoir voor noodslachtingen en een ruimte voor onderzoek, terwijl de normale slachtingen nog bij de slager zelf gedaan werden.

De politie-taak van de gemeentearts was wel belangrijk, toch zou de keuringsdienst van Vlaardingen op termijn moeten verdwijnen. Na 1926 ging men denken aan een echt plaatselijk abattoir.

Er werd in het KB 1926 van de Vleeskeuringswet 1919 een artikel van kracht waarbij de slachtplaatsen van slagers moesten gaan voldoen aan bepaalde

eisen. De slagers werd duidelijk gemaakt dat er investeringen nodig waren en dat daarom de komst van een slachthuis onvermijdelijk zou zijn, waardoor ook het werk van de slager zou veranderen. De slagers zelf realiseerden zich maar al te goed dat daar voor hen geslacht zou worden en dat zij slachtlonen moesten betalen. Hoewel dit ook niet direct urgent was, werd wel duidelijk dat er ook een Vestigingswet ontworpen werd, die het hebben van een vakdiploma voor een slagerij noodzakelijk maakte.

Jonge Vlaardingers geboren tussen ca. 1910 en 1930, die na de lagere school als slagersknecht gingen werken, moesten op den duur de keuze maken of ze in deze branche zouden blijven werken en dus cursussen zouden moeten gaan volgen of dat de baan bij de slager tijdelijk zou zijn: tot zich een gelegenheid voor zou doen met betere perspectieven.

Het merendeel van de slagers had kleine zaken en kon zich meestal met behulp van een bezorgwijk in leven houden. Van de verdiensten kon alleen een goedkope dus jonge knecht af. Het idee van scholing zal bij de patroons wel niet zo goed gevallen zijn, want het betekende dat na enige tijd de knecht meer betaald moest worden en dat door de vermeerderde kennis de knecht wel eens meer zou kunnen en kennen dan de baas.

Vanaf 1923 werd het vaktechnische onderwijs voor slagers gegeven aan de Slagersvakschool in Utrecht. Het volgen van een opleiding daar was voor velen te kostbaar en te ver weg. Voor de Tweede Wereldoorlog was er maar één Vlaardingse slagersknecht die opgeleid was bij het SVO in Utrecht. Over de opleiding op een lager niveau - een min of meer lokaal gebeuren - is nauwelijks iets bekend. Dat er toch materiaal opgespoord kon worden is te danken aan de Rotterdammer Philippus H. van Westen.

Cursussen

Philippus H. van Westen (1904-1988) was een ambitieuze Rotterdamse slagerszoon die in 1922 uit Duitsland terugkwam met een internationaal

slagersvakdiploma: een unicum, want vakonderwijs bestond vrijwel alleen in Duitsland. 4.

In de avonduren organiseerde hij voor Rotterdamse slagersknechts cursussen in het opmaken en decoreren van vlees, vleeswaren, koude schotels en sierstukken. Kennelijk kon hij met dit werk in zijn onderhoud voorzien, want na enkele jaren verkocht hij zijn slagerij.

De gelegenheid voor slagersknechten om "vakkennis" op te doen tijdens de cursussen van Van Westen moet voor hen aantrekkelijker geweest zijn dan het officiële vakonderwijs in Utrecht. Vermoedelijk richtte Van Westen in 1925 Het Rotterdamse Bureau voor Slagersvakopleiding op. 5.

Dat dit het landelijke vakonderwijs in de wielen reed, zal duidelijk zijn. Het leverde voortdurend scheve verhoudingen op met de directeur van de Slagersvakschool Th. Cuiper.

Van Westen moet ook de drijvende kracht geweest zijn achter de oprichting van de Vereniging van Slagerszons "Jong Rotterdam" in 1926.

De leden van Jong Rotterdam op 6 mei 1934 met hun cursusresultaten. Onder het blazoën Flip van Westen en rechts van hem voor zover bekend de enige Vlaardingse deelnemer: de echtgenote van Joh. Stolk uit de Arn. Hoogvlietstraat mevr. J. Stolk-Hoogendam. (detail)

*Bovenste rij vrn! Hugo Wapenaar (1), Cees Groeneveld (2), Leen van der Windt (5), David van Nes (7), Jan Man in 't Veld (8)
Onderste rij vrn! Manus Penning (2), Van der Pul leraar (5), Van Westen cursusleider (6), Rinus Rietdijk (7), Cor Spaans (9), Cees Poot (10).*

De roep van het succes van de cursussen van Van Westen (hij timmerde met zijn cursisten letterlijk aan de weg door in Rotterdam met bijvoorbeeld demonstratiewagens met cursisten rond te rijden) drong ook tot Schiedam en Vlaardingen door.

Enkele actieve slagersbedienden uit beide steden sloegen de handen ineen en richtten een slagersgezellen-afdeling op van de Ned. Chr. Bond voor arbeiders in de Voedings- en Genotmiddelen Bedrijven vakgroep slagers.

Deze gecombineerde Vereniging had ook contacten met de RK Gezellenbond St. Joris afd. Schiedam. De gezamenlijke gezellen organiseerden samen met Van Westen zogenaamde garneercursussen, gericht op de presentatie van het slagersvak. De cursus mondde dan uit in de tentoonstelling van hun "kunsten" die weer gecombineerd werd met wedstrijdtentoonstellingen van professionele inzendingen

uit het hele land. Vooral actief in deze organisatie waren de Vlaardingers Cor Spaans en Jan Man in 't Veld.

De oudste foto die opdook, is van 22 december 1932 waarop Vlaardingers en Schiedammers gebroederlijk in Musis Sacrum in Schiedam bijeen waren achter hun werkstukken.

De cursussen werden in Schiedam gegeven omdat daar naar alle waarschijnlijkheid de meeste ruimte was.

De goede verhouding tussen Vlaardingers en Schiedammers resulteerde in een aantal tentoonstellingen tussen 1932 en 1938. Vrijwel elke tentoonstelling is gefotografeerd en op de foto's duiken steeds bekende Vlaardingse slagersknechten op. Het Schiedamse keurlokaal en Musis Sacrum waren respectievelijk de les- en tentoonstellingsplaats. Een curieuze foto werd in het keurlokaal in 1935 genomen.

De Vlaardingers staan bij elkaar (vlnr): Kees van der Windt (1), Leen Smit (2), Jo van Zelm (3), Dirk van der Valk (4), Hugo Wapenaar (5), Rinus Rietdijk (6), Maarten Bagchus (8), David van Nes (9), Cor Spaans (13), Piet Haddeman (16), Manus Penning (17) en geheel rechts vermoedelijk de voorzitter van de RK Gezellen A.J. de Veth.

Excursie ca. 1938 naar Breda.

Bovenste rij vnl.: Cees Groeneveld, Jan Leewis, Piet Haddeman.

Daaronder staande: Rinus Rietdijk (1), Hugo Wapenaar (2), Gijs Hoogland (7), A.J. de Veth (9).

Gehurkt: Leen van der Windt (1), Kees van der Windt (2), Manus Penning (4), Cees Poot (5) met voor zich in de schaduw Jo van Zelm.

De laatste tentoonstelling (Slavakto) werd gehouden in februari 1938: het jaar van de Vestigingswet Bedrijven, die een vrije vestiging van winkels aan banden zou leggen. Voor een slager was een vakdiploma (te behalen bij het SVO), handelskennis en kredietwaardigheid vereist, voordat hij voor zichzelf kon beginnen. Bij de opening van de expositie hoopte de voorzitter van de RK gezellen dat deze veranderingen ook zouden leiden tot medezeggenschap. Van Westen liet merken dat hij er trots op was dat zijn initiatieven aansloegen. Toch moet hij slim genoeg geweest zijn om te weten dat de wettelijke maatregelen de doodsteek voor zijn werk waren. Onderwijs en de komst van een Openbaar Slachthuis waren ook voor de gezellen zaken om zich over te buigen. De gezellenvereniging lichtte haar leden voor met een

excursie naar Breda. In Breda was de uit Schiedam afkomstige J.J. Ooms directeur van het abattoir.

Na 1939 gingen de cursussen in Rotterdam telkens voor vier/vijf maanden van start met de onderdelen vleeshouwerij, worstmakerij, kennis van vee en veeziekten, machinekennis en garneren (door slagersbaas Spruyt uit Schiedam en dus niet Van Westen). Het examen werd in Utrecht afgenomen.

Na verloop van tijd werd het vakonderwijs in Utrecht geconcentreerd.

Met het eind van de voedseldistributie in zicht werd op 1 december 1948 in de Harmonie weer een Slavakto (slagersvaktentoonstelling) georganiseerd. Daarbij werd door de slagerspatroons dankbaar gebruik gemaakt van de promotiekennis van

Vrnl Wim van der Vaart (2), Gerrit Broek (6), Adrie Zoon (7), Cees Groeneveld (12, half zichtbaar), Cor Goedknecht (17), Jo de Graaf (19).

hun gezellen. De bij de opening aanwezige Th. Cuiper van het SVO Utrecht werd alle lof toegezwaaid voor zijn bemoeienis met het slagersonderwijs. De tweede tentoonstelling een jaar later viel samen met het eind van de vleesdistributie. Samenwerking met Schiedamse collega's vond echter niet meer plaats. Dat kon wel eens verband gehouden hebben met de geschiedenis van het Gemeentelijk Slachthuis in Schiedam.

Tot ongeveer 1960 ging het met het slagersonderwijs redelijk goed. De slagers klaagden daarna vaak over het personeelsgebrek. Mogelijk bleef de betaling achter in die van loonronden bol staande tijd. De concurrentie van de grootwinkelbedrijven sloeg toe. Die trokken personeel bij de ambachtelijke slager weg voor hun vleesafdelingen. Vermoedelijk betaalden ze beter en konden ze betere secundaire arbeidsvoorwaarden bieden.

In september 1973, ter gelegenheid van het 700-

jarig bestaan van Vlaardingen als stad, organiseerden de gezamenlijke slagers een presentatie op de consumentenbeurs "Vlaardingen Present" in paviljoens aan de Buys Ballotlaan en weer plukten zij de vruchten van het verbeterde slagersonderwijs.

Drie jaar later vierden de Vlaardingse slagersonderwijs het 75-jarig bestaan van hun Vereniging. Het was het laatste gezamenlijk gebeuren van de patroons: voortaan was het ieder-voor-zich in de concurrentieslag.

Voor slagersonderwijs was het werk in de slagerij niet zo aantrekkelijk meer. De slager die niet aan schaalvergroting of modernisering deed, zou gedoemd zijn te verdwijnen. In 1950 waren er ca. 40 slagers, in 1970 nog maar 30 en in 1990 konden er 20 (exclusief twee islamitische slagers) geteld worden. De daling van dit aantal zal vermoedelijk aanhouden.

Slagers in opleiding: staande 2e van links Adrie Vercouteren en rechts Koos Broek.

De Vlaardingse Slagersgezellen

Wanneer de groep slagersgezellen zich als zodanig gevormd heeft, valt niet meer precies na te gaan. De vooroorlogse tentoonstellingen en cursusorganisatie dateren van ca. 1931, dus in die tijd moeten we het begin van de bescheiden beweging zoeken. Slagersknechten passeerden elkaar vaak op straat, op weg om klanten te "horen" en bestellingen op te nemen. Dat gebeurde op de transportfiets, sommigen hadden daarbij beenkappen om. Eén slager had twee bezorgklanten in Delft, waardoor de knecht tweemaal per week deze tocht moest ondernemen. Voor verschillende klanten werd op zaterdagavond nog biefstuk bezorgd, omdat deze niet voorbereikt kon worden om op zondag op te eten.

De slagersknechten maakten als collega's regelmatig een praatje op straat en vermoedelijk kwam van het een het ander, waardoor het groepsgevoel zich uitte in een gezellenclub.

's Zomers kwam dit naar voren in het 's avonds houden van transportfietswedstrijden rond het Hongerplein. 8.

De centrale figuur van de slagersgezellen was Cor Spaans. Hij wist aanvankelijk zonder officiële status zijn collega's samen te binden. Later werden de gezellen, in naam althans, een afdeling van de Ned. Bond van Arbeiders in het Voedings- en Genotmiddelenbedrijf. De gezellen kozen Cor Spaans tot voorzitter, secretaris werd Maarten Benard en penningmeester Jan Kalisvaart.

Wie er nog meer actief geweest zijn op bestuursniveau is niet meer zo duidelijk. In samenwerking met de Schiedamse gezellen organiseerden zij garneercursussen, excursies naar nieuwe winkels en werden zij uiteraard op de hoogte gebracht van komende wettelijke maatregelen.

In 1934 bedankten de gezellen de patroons voor de beschikbaar gestelde medailles op de tentoonstellingen. 8a.

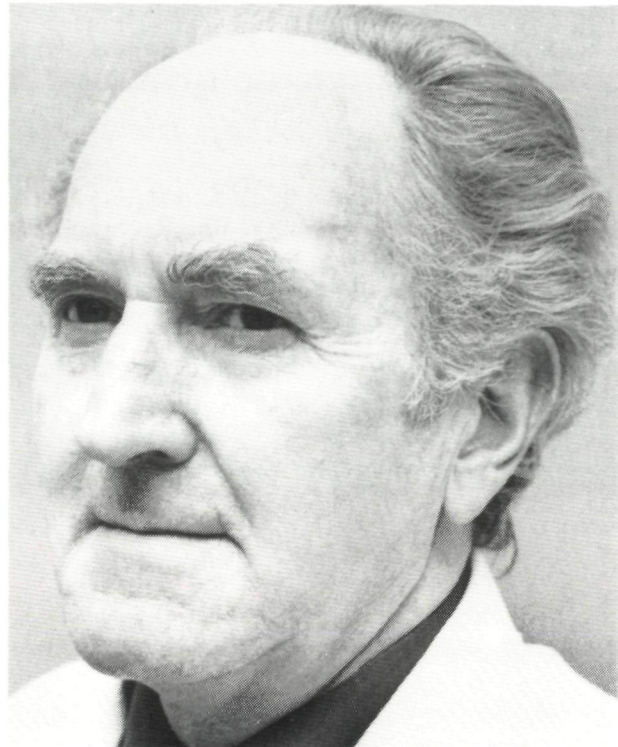
Zelf lieten ze getuigschriften ontwerpen, waarop in die jaren de handtekeningen van Cor Spaans en Her(manus) Penning voorkomen.

Tijdens de bezetting verspreidde zich onder de gezellen het gerucht dat ongehuwde knechts het

eerst opgeroepen zouden worden voor de Arbeidsdienst in Duitsland. Een enkeling nam het zekere voor het onzekere en trouwde, maar of er van een strategie in deze gesproken kan worden, was niet duidelijk (Zie Kroniek 18-22 mei 1942).

Adrie Maarleveld en Adrie Vercouteren kwamen respectievelijk in Hemford-Edersee en München in een slagerij terecht. Koos Suttorp werd in Duitsland treinschoonmaker, Maarten Bagchus kwam in Horst America terecht. Cor Goedknegt en Gerrit Broek werkten in de Noordoostpolder. Wim van der Vaart werd verplicht te werk gesteld in Ouddorp, maar kwam daarna toch in Duitsland terecht.

De Tweede Wereldoorlog legde de organisatie-uitbouw uiteraard stil, maar direct na de bevrijding werd de gezellenvereniging weer tot leven gewekt als afdeling van de Ned. Chr. Bond van Arbeiders in het Levens- en Genotmiddelen Bedrijf, nu onder de paraplu van het CNV, hoewel de meeste leden niet christelijk waren. Rooms-Katholieken mochten van hogerhand geen lid worden.

Cor Spaans

In 1947 vertrok initiatiefnemer Spaans naar Rotterdam-Zuid om daar patroon te worden. Men koos Wim van der Vaart, penningmeester en gezelschap bij Van Heijst, tot voorzitter, Gerrit Don werd secretaris, later opgevolgd door Jan Man in 't Veld. De vrijblijvende band tussen patroon en gezelschap kon niet blijven bestaan. Er moesten betere werkomstandigheden en arbeidsvoorwaarden komen. Onder het voorzitterschap van Van der Vaart werden de eerste stappen gezet voor het bereiken van wat wij nu normale arbeidsverhoudingen zouden noemen. 9.

Jan Man in 't Veld

Toen Van der Vaart in 1949 van werkkring veranderde, werd Adrie van Elsäcker voorzitter, die met Don de CAO-besprekingen ging voeren. Omdat Van der Vaart zijn sympathie voor de politieke "doorbraak" niet onder stoelen en banken stak, bleek hij te "rood" voor het CNV en hij stelde zijn aanvaarde secretariaat van de gezellenvereniging ter beschikking.

In de volgende jaren werden rechten van het personeel meer en meer vastgelegd zoals een werkregeling, een vrije middag en een vakantie-regeling. Het NVV deed nog een poging om via Van der Vaart de "rode" gezellen te bundelen, maar daar waagde de laatste zich niet meer aan.

Adrie van Elsäcker, die in 1947 weer in het vleesvak terecht gekomen was, begon via de gezellen

en zijn werkkring op het Abattoir in Schiedam te ijveren voor de rechten van de werknemers daar. Hij richtte de Stichting voor het doen van Slachtingen op, waarvan hij secretaris werd.

De betaling van de slachtlonen aan de slachtploegen werd hierdoor centraler geregeld en daardoor konden scheve verhoudingen voorkomen worden. De betaling van sociale lasten stuitte in het begin natuurlijk op verzet. De noodzaak tot organisatie van de Vlaardingse werknemers werd in de jaren vijftig minder gevoeld en geruisloos ging de gezellenorganisatie ter ziele. Al naar behoefte sloten gezellen zich bij grotere vakbonden aan. Een dertig jaar durende periode naar een betere arbeidsverhouding werd hiermee afgesloten.

Vlaardingse Munis

Ondergetekende, vleeschhouwer
en Spekslager, verklaart bij deze
gaarne dat Mie. Mariaan Vlaardingse
± 8 maanden bij hem is werkzaam
gewest, en zich heeft aan kennen
als een hardwerkend, ijerig
en plichtsbetrouwbaar persoon.

Frank Buisson

Werk

De jongen die na zijn lagere schooltijd bij een patroon terecht kwam - niet zelden was dat door zijn vader geregeld: je moet er wel iets leren! - kon er op rekenen goed aan het werk gehouden te worden. Ook al werd de knecht in de "volle kost" gehouden en zo goed als in het slagersgezin opgenomen, er bleef een verhouding baas-knecht bestaan en de baas was en bleef machtig.

Volle kost betekende dat de knecht voor het ontbijt van de patroon arriveerde en dan na enig werk mee ontbeet. Op gewone dagen was dat om zeven uur, op vrijdag en zaterdag werd de knecht om half zes/zes uur verwacht.

Er ontstond natuurlijk na de gewenningsperiode een werkpatroon dat van dag tot dag enigszins kon verschillen.

Vlees uitbenen, gehakt draaien, verse worst maken enzovoort, rond half negen ging de bediende "de wijk" in. Na terugkomst werden de bestellingen in een boek geschreven. De baas maakte die dan klaar en ondertussen fietste de bediende al weer naar een andere wijk of ander deel van Vlaardingen. Een slager met twee klanten in Delft, waarheen ook gefietst moest worden, was uiteraard een uitzondering. Na het "horen" van de klanten konden de eerste bestellingen weer uitgereden worden. Bij een kleine slager moest heel Vlaardingen bestreken worden en was er dus veel fietswerk. Grotere slagerijen hadden per dag een bepaalde wijk.

Voor het aanbrengen van een nieuwe bezorgklant werd een bonus voor de knecht in het vooruitzicht gesteld, en bleek dat de klant na enkele weken tot de klandizie gerekend kon worden, dan werd de aanbrengrer één gulden uitbetaald. Zoals te verwachten gaf het begrip vaste klant aanleiding tot verwarring en dus onenigheid.

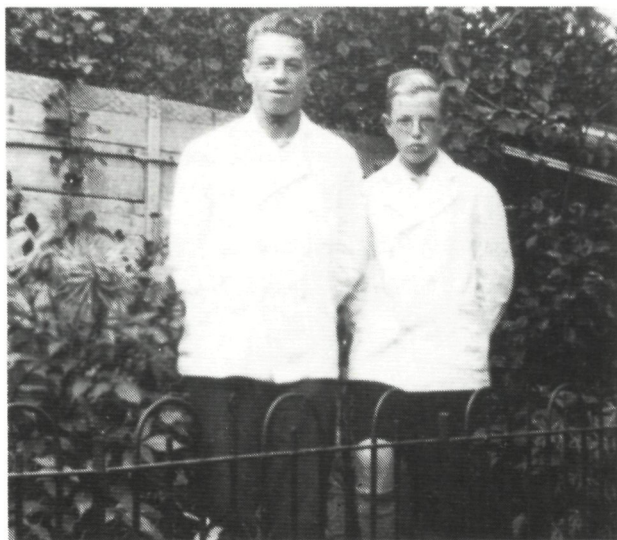
Op maandagmiddag werden varkens geslacht, de koeien meestal op dinsdag. Voor de knechten gaf dat weer het nodige werk, maar ze leerden ervan. Voor het slachten waren voorbereidingen nodig: water koken, gereedschappen klaarleggen en kijken waardoor de nodige routine werd opgedaan. Ook het slachten zelf moest worden afgekeken. De handelingen die verricht moesten worden, moesten ingeprent worden. Er waren handen nodig om

bloed te roeren, slachtafval moest apart gelegd worden, er was til- en sjouwwerk. Was het grote werk gedaan, dan moest er opgeruimd en schoon-gemaakt worden, darmen geschraapt en gespoeld voor de worstmakerij.

Een grote slagerij verwerkte per week twee koeien en drie à vier varkens: grossier Bezemer slachtte per week acht tot tien koeien.

Slagers met een bescheidener omzet slachtten vaak samen. Bagchus en Visser deden dat bijvoorbeeld, vooral ook omdat ze dichtbij elkaar hun bedrijf hadden. Visser had wel zijn slachthuisje in zijn achtertuin, maar het vlees moest door de steeg, door de straat in de winkel gebracht worden omdat hij zelf achter de winkel woonde.

Voor de knechten gaf dat het nodige loop- en fietswerk. Waren de hoeveelheden groter dan moest er een handwagen gehuurd worden. Bij vervoer met een handkar - dat moest altijd voor acht uur 's morgens gebeuren - moest eerst (soms de dag ervoor) bij de belastingdienst een geleidebiljet gehaald worden. Het te vervoeren vlees legde men op een houten vlonder en werd afgedekt met een laken.

Wim Liebrechts en Cor Goedknecht in de tuin van Arn. Hoogvlietstraat 31 bij slager Visser

Omdat niet iedere slager over een rookkast beschikte, werd ook op dat gebied samengewerkt. De knecht bracht op de fiets de te roken worsten naar de

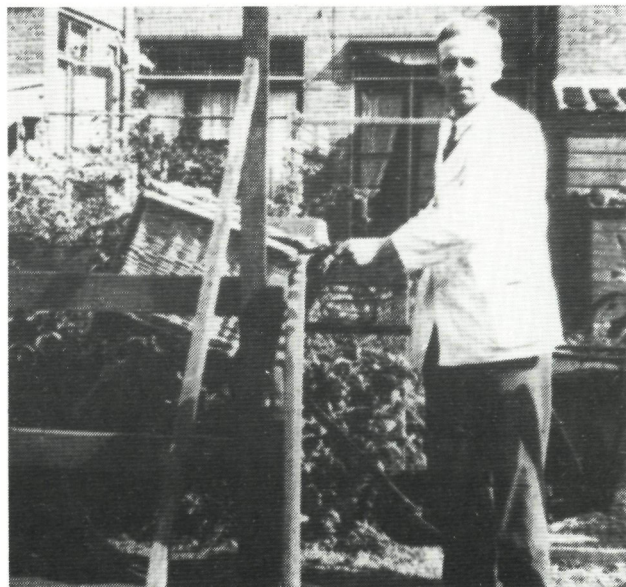
collega en haalde die vaak de volgende dag weer op. De hiërarchie van de knechten - vaak aan leeftijd gebonden met de daarbij behorende beloning - bestond uit de oudste en jongste knecht. Een nog simpeler indeling was de fiets- of wijk-knecht, de blokkknecht en de all-roundknecht.

De werkdag eindigde normaal om zes uur maar de bazen keken zelf niet op een uur en dachten daarbij zeker niet aan hun bediende. De zaterdag eindigde vaak om tien of elf uur 's avonds. Dat hing ook nog af van het feit of de concurrent nog klanten had of nog aan het werk was.

Dat knechten in het verlengde van hun werk in de slagerij nog meer deden illustreren de memoires van Adrie C. van Elsäcker:

"Herlaar (zijn baas aan de Schiedamseweg; JvH), die een ijskast had met een houder waar 25 palen ijs in konden, wilde geen ijs van Nova Zembla (de coöperatie van slagers, JvH). Dat ijs moesten wij van hem in Rotterdam gaan halen in de ijsfabriek Gouvernestraat: meestal op woensdagmiddag. Dat ging als volgt: De ene week Bas de Priëlle en de andere week mocht ik. Eerst het paard uit de wei halen (aan de Hoflaan, de huidige Schapenwei), dan lopen naar de Vetteoordskade. Lopen, want we mochten beslist niet op het paard zitten. Het paard optuigen en voor de hekkewagen spannen. De baas huurde drie grote dekzeilen bij Bingham in Schiedam. Twee zeilen op de bodem van de wagen. Wanneer de 25 palen op de zeilen lagen, eerst zo'n tien grote gonjezakken over het ijs en dan het grootste zeil dubbel over het ijs. Dan begon de terugreis uit het centrum van Rotterdam. Dwars door Schiedam, via Westvest naar de Schiedamsedijk, want de Burgemeester Knappertlaan was helemaal nog Sterrebos. Tol betalen bij de Vijfsluizen en naar de Schiedamseweg. Als je in Schiedam reed, begon het ijs te smelten. En op de Schiedamseweg, wanneer de zon onbarmhartig op alles neerkwam, zowel paard, ijs en koetsier, dan liep het water met stralen uit de wagen. Het eerste wat die Herlaar deed als je aankwam, was het paard controleren. "Tsjonge, tsjonge, wat een voerman!", was het eerste wat je hoorde. Eerst een deken over dat paard. Hij vond het nog gek dat het

dier zweette. Het schuim kwam onder het tuig vandaan. "Veel te hard gereden! Ze moesten jou er eens voor spannen!". Ik zei: "Ja, zo gek zou je mij zeker willen krijgen en dan het paard op de bok!". Dan begon de volgende sport: de ijshouder was boven in de grote ijskast. Via een grote trap, die ze vast moesten houden, als je er met een paal tegenop klom. Op de schouder een gonjezak, anders was je in no-time kletsnat. Dat karweitje duurde nog al even, want het ijs mocht je niet al te wild in de ijshouder werpen: omdat het bros geworden was zouden de palen kunnen breken. "Jij weg met het paard naar de stal. Het paard met stro droog wrijven en binnenzetten". Verder moest dan de wagen op z'n plaats, het paardetuig drooggemaakt met oude lappen en uitgehangen worden, anders ging het schimmelen. De varkens, het kalf en de konijnen die aan de Vetteoordskade stonden, moesten daarna gevoerd worden. Als het laten drinken van het paard achter de rug was, moest het weer naar de Hoflaan in de wei gebracht worden. Hij (Herlaar) had in de Holyweg ook nog een stuk weiland gehuurd. Daar liepen soms vier tot zes vetweiers.

Koos Suttorp

In de zomerdag werd er niet zo veel verkocht en liep het werk in de winkel wat terug. Dan probeerde hij om ons stekels te laten plukken,

maar wij hadden dan samen afgesproken dat wij dat niet konden. Dan werd er een van ons naar de stal gestuurd om het paardetuig te poetsen en het erf schoon te vegen. Of als er pakken hooi en stro gebracht werden, moesten we dat netjes optasten. Toen ging er bij mij een lichtje branden waarom hij een knecht iets meer betaalde dan een andere slager: we speelden ook nog voor boerenknecht!"

Een openbaar slachthuis: een stedenspel

In 1927 was door de Gemeenteraad in Vlaardingen al het beginselbesluit genomen om tot de bouw van een slachthuis over te gaan. Dit kwam Ge-deputeerde Staten kennelijk niet goed uit: de burgemeester werd in 1929 met enige raadsleden naar Den Haag ontboden. 10.

In november van dat jaar hield de Gemeenteraad het been stijf en daagde de Staten uit om iets tegen hun besluit te doen.

Het Provinciaal bestuur legde in december het hoofd in de schoot. De Gemeente Schiedam had al in 1928 de Vlaardingers samenwerking aangeboden binnen een door hen te bouwen en te exploiteren slachthuis. Of hier het traditionele wantrouwen tussen de gemeenten om de hoek komt kijken, is niet meer na te gaan, maar de Gemeente Vlaardingen zette de hakken in de grond. Bij samenwerking zouden zij in de minderheid zijn en de kosten waren bovendien veel te hoog: andere slachthuizen werkten goedkoper dan de gepresenteerde ramingen. De slachthuis-commissie Vlaardingen wees begin 1929 in haar rapport samenwerking met Schiedam van de hand. Zij kwam met een sterker argument, dat op bestuursniveau op de achtergrond meespeelde. Zij wilde namelijk wachten met de bouw van een slachthuis tot er meer duidelijkheid was over de grenswijzigingen met Rotterdam. Eind 1929 berichtten B. en W. van Vlaardingen aan de Gemeenteraad dat zij toch op termijn een eigen abattoir wilden bouwen. Vandaar dat de architecten in Vlaardingen aan het ontwerpen sloegen. 11. In 1934 probeerden de Provinciale Staten met zwaarder geschut de plannen van een gezamenlijk slachthuis door te zetten. Een speciale commissie tot uitvoering van de vleeskeuringswet 1919 kwam

in 1935 met een vernietigend rapport over de Vlaardingse en Schiedamse slachtplaatsen. 12.

Het werd de autoriteiten in Vlaardingen duidelijk dat aan de bouw van een abattoir niet te ontkomen viel.

Al eerder had de Provincie bij de aanvraag van gelden voor de ontwikkeling van de mond van de Koningin Wilhelminahaven geopperd om daar iets te doen met een slachthuisplan. Het kon de Provincie kennelijk niet schelen waar het slachthuis zou komen, als het maar een gezamenlijk abattoir was.

In 1936 deed B. en W. een voorstel om het beginselbesluit uit 1927 in te trekken. Op papier is er niets van terug te vinden, maar wellicht lekten de herindelingsplannen van Provinciale Staten uit en mogelijk stond voor B. en W. allang vast dat een abattoir gezamenlijk opgezet moest worden en dat de plaats Schiedam zou zijn om de eenvoudige reden dat Schiedam toen tweemaal groter was dan Vlaardingen. Het voorstel werd aangehouden. Jan Bagchus, slagersbaas en gemeenteraadslid, was na lezing van het provinciale rapport overtuigd geraakt van de noodzaak van een abattoir, omdat anders de slagers op grond van dat rapport gedwongen zouden worden tot meestal dure aanpassingen van hun slachtplaatsen. Bovendien zou een openbaar slachthuis werkgelegenheid opleveren: een niet onbelangrijk aspect in die tijd.

In Schiedam voltrok zich in die jaren vrijwel hetzelfde patroon. Ook daar werd een slachthuis-commissie benoemd waarin de slagerspatroons participeerden. 13.

Overigens was in 1925 (!) al een particuliere vennootschap teruggekomen van haar plannen om een Centrale Slachtplaats te exploiteren. 14. Kort daarop werd in Schiedam ook een slagersgezellenvereniging opgericht. 15 Dat voorbeeld is zeker, weliswaar niet officieel, nagevolgd door de Vlaardingse gezellen.

Doorbraak

Begin 1937 kwam er plotseling samenwerking tussen Vlaardingen en Schiedam op gang. Er was kennelijk duidelijkheid gekomen in de gemeentelijke her-

indeling, de indeling van het keuringsgebied en over de plaats van het Gemeentelijk Slachthuis: namelijk de Babberspolder, zo dicht mogelijk bij de gemeentegrens met Vlaardingen. Schiedam had dus gewonnen. Het moet achter de schermen een geweldig gevecht geweest zijn. (Dat bleek wel uit het feit dat bij de eerste-steenlegging in 1941 de voorzitter van de Vlaardingse patroons J.N. van der Plaat het had over de strijd die sinds 1926 gestreden was, waarna Burgemeester Van Haaren de steen aanbracht met daarop de inscriptie "met vrouwen verder bouwen".16.

Het tegelijkertijd tot standkomen van de Vestigingswet was voor de gezellen in vergelijking met daarvoor niet gunstig. Slagersbazen in spé zouden volledig met het abattoir moeten gaan werken. Vandaar dat ze in gezellenverband een bezoek brachten aan het abattoir in Breda).

Op 1 januari 1938 werd de keuringskring Schiedam samengesteld met als deelnemende plaatsen Schiedam, Vlaardingen, Vlaardinger-Ambacht, Maassluis en Maasland. De plannen waren al zo uitgewerkt dat binnen afzienbare tijd Vlaardinger-Ambacht opgeheven zou worden. In 1941 voerden de bezetters de allang bestaande plannen uit. Vlaardingen kreeg het grootste deel van Vlaardinger-Ambacht. Kethel en Spaland werden ook opgeheven en bij Schiedam gevoegd. Een stukje Vlaardinger-Ambacht kwam ook nog bij Schiedam en een noordelijk stukje werd bij Schipluiden geplakt en verdween daarmee uit het keuringsgebied.17.

Nog in hetzelfde jaar werden bodemonderingen verricht en op 8 mei 1940 werd de eerste paal geslagen tegenover de werf van Wilton. Na afloop hief het verzamelde gezelschap het glas in de Polyantha in (n.b.) "De koe op zolder".18.

*De Vlaardingse leden van de slachtploeg bijeen ter gelegenheid van het koperen huwelijks-jubileum van voorman A.J. Dijkshoorn. Staande vlnr Maarten Broek
Zittend vlnr Niek van der Heul (opruimer), Adrie van Elsäcker, Koos Dijkshoorn, Heiman van Wolferen en Leen Steenhoek.
Slachter Leen van der Linden staat niet op deze foto.20.*

Na een jaar was de onderbouw gereed en werd een zandstenen blok als eerste steen gelegd met daarop de bovenvermelde tekst plus de initialen van vier Schiedammers die zich ingespannen hadden voor de spoedige bouw.

Burgemeester M.C. Siezen van Vlaardingen vroeg in verband met het luchtgevaar en vanwege de situatie in de vleesvoorziening niet te veel haast te maken.¹⁶

Anderhalf jaar verder - 26 oktober 1942 - droeg een pro-Duitse burgemeester het abattoir over aan de directeur dr. P.J. van Endt. Van 26 oktober van dat jaar tot 5 april 1943 werden alle slachtingen in het nieuwe gebouw verricht. Tot 15 augustus 1943 was het complex wegens luchtgevaar gesloten en werden de slachtingen weer - net zoals vanaf augustus 1940 - gedaan in de Centrale slachtplaatsen en in de St. Anna Zusterstraat (het voormalige keurlokaal van Schiedam).

Vanaf augustus 1943 tot 8 juni 1944 werd het gebouw gevorderd door de bezetter en vanwege de invasie gesloten. Het slachthuis werd van 9 november 1944 tot 25 mei 1945 weer in gebruik genomen. Ook dus na de bevrijding bleven de Duitsers op die plaats voor hun eigen fourage zorgen.

Op 11 juni 1945 kwamen de werkzaamheden voor eigen volk weer op gang, weliswaar onder distributieomstandigheden die zouden duren tot 6 november 1949.

In 1947 waren er naast de directie acht zogenaamde halknechts werkzaam, overigens allen Schiedammers. De eigenlijke slachtingen werden gedaan door twee slachtploegen van elk zes man: uiteraard een Schiedamse en een Vlaardingse ploeg.

Na enkele conflicten werden op het abattoir twee stichtingen opgericht: "De Drie Maassteden", een coöperatie van slagers om een tegenpartij te zijn van grossiers, en de "Stichting tot het doen van slachtingen". De laatste was ontstaan vanwege het uit handen geven of, zo men wil, uit handen nemen van het slachtgedeelte van de slagers en een niet uit te roeien wantrouwen tegen de grossiers. Mede onder druk van de vakbonden was deze stichting noodzakelijk geworden. Voor de oprichting van de stichting werden de slachtgelden door de voorman van de betreffende slachtploeg opgehaald en verdeeld onder de slachters. Een

Zeldzame foto van slachters-werkzaamheden.

Op de rug links Koos Dijkshoorn en naast hem Adrie van Elsäcker (ca. 1955)

slachter die niet kon werken werd dus ook niet uitbetaald. Door die stichting werden de slachters naar een georganiseerde sociale zekerheid geleid.¹⁹ Zeker tot 1962 werden conflicten gemeld met slachters, die maar niet konden wennen aan lonen die zwart op wit stonden. Slachters die op het abattoir werkten, werden als er geen specifiek slachtwerk te doen was aan het uitbenen gezet volgens vaste tarieven. Zij deden dat echter liever zwart bij de plaatselijke slagers op een ander tijdstip. Het bestuur van de "Stichting tot het doen van slachtingen" maakte hieraan in 1962 een eind met ontslag als stok achter de deur. Het Vlaardingse deel van de slachtploeg bestond uit zes slachters excl. een opruimer.

SLOT

In 1938, het jaar van de Vestigingswet, kwam dus feitelijk een eind aan de zeventig jaar durende pogingen het slagersbedrijf in een wetmatig kader te plaatsen.

Het was dus ook het jaar dat slagersknechts moesten beslissen of ze zouden gaan studeren voor vestigingspapieren of in deze branche ondergeschikte wilden blijven.

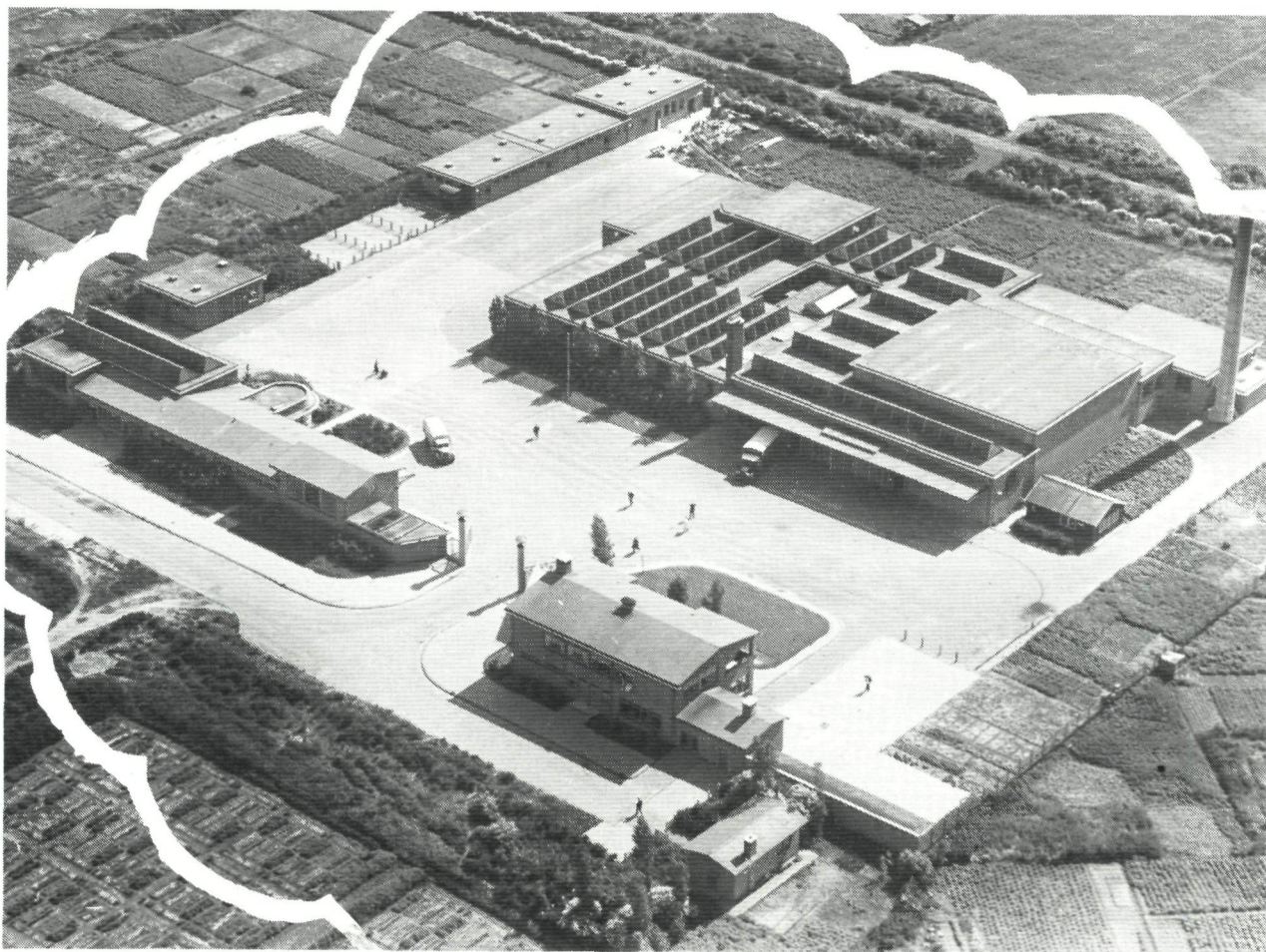
De kort daarna uitgebroken oorlog stelde voor velen de beslissing nog uit. Na de oorlog konden sommigen emplooi vinden op het abattoir in Schiedam, een ander deel van de bedienden vond werk in

een ander beroep, waarbij de zich ontwikkelende industrie een welkom werkteerrein werd.

Het hebben van personeel was na de oorlog met de zich ontwikkelende sociale voorzieningen en de daarmee verband houdende stijgende kosten voor de patroon steeds moeilijker geworden.

De gezellen hadden daar enerzijds onbewust toch aan meegewerkt, anderzijds legden zij met hun eigen "organisatie" de basis voor de toekomst van ander personeel in dit vak.

Rond 1960 is de slagersknecht "oude stijl" nagenoeg verdwenen. De slager zelf werd vleesverkoper, die in de daarop volgende jaren de concurrentie met het grootwinkelbedrijf aan moest gaan.

Het Abattoir Schiedam 1942 aan de Slachthuislaan.

Met het (niet volledige) overzicht van knechten en bazen eindigt deze speurtocht. In dit overzicht worden ook de beschikbare bijnamen van patroon en bediende vermeld. Zoals bekend werden die uit jaloezie of spozucht gegeven, maar maakten deze "wereld" wel zo kleurrijk. Tenslotte wordt ook aangegeven in welke richting het uiteindelijke beroep gezocht moet worden.

Arie Admirant	1912	Heijberg	rijkspolitie
Maarten Bagchus	1912	Van Tienen, Heijberg	slager H.A.L. en kok Transit Kamp H.v.Holland
Kees de Blois	1912	Van Selm (Heineken Manus), van der Plaat, In 't Veld	onbekend
Leen Boer	1915	Schippers	predikant
Jan Bongers	1911	Bezemer (De Kampioen)	douanebeampte
Jan van der Borden	1889	onbekend	transportarbeider
Rinus Bos	1912	De Neef, Bagchus, Wed.Jac. Broek	Verffabriek Molijn
Maarten Bos		Van der Vlis	omgekomen 40-45
Dirk Bolderheij	1916	Van der Vlis, Wed. Jac. Broek	onbekend
Leen den Breems	1919	K.G. van der Windt, Herlaar	Shell
Maarten Broek	1921		abattoir Schiedam
Charles Bruynzeels	1913	Van Heijst (de Geldduvel), De Graaf, Booster, Van Nes, Bezemer	Radio Holland
Gerrit de Bruyn	1905	onbekend	loswerkmán
Cor Dessens	1917	Visser, Piet van der Heul (Schöne Piet), Meeder	postbode
Jan Dobbelstein	1912	Noordhoek (De Burrie)	baas Cees Verburg
Wim van Dorp	1918	Vermaat	Wilton
Joop Don	1932	Herlaar, Heijberg	scheepsleverantiebedrijf
Cor Don	1926	Herlaar, Roodenburg	scheepsleveranties in vlees
Gerrit Don	1901	Stolk, Broek, Van Dorssen, Slingerlandt	slagersbediende
Koos Dijkshoorn	1908	Van der Valk, Van der Plaat, Broek, Heijberg	abattoir Schiedam
Lauwrens van Dorp	1916	K.G. van der Windt	onbekend
Adrie van Elsacker (de chr. communist)	1909	Bezemer, Herlaar	slachter abattoir, Shell, Wilton
Piet Groenewegen	1908	Noordhoek, Schippers	onbekend
Piet Haddeman	1910	Bagchus, Voogd, V.d. Velden (Piet Pielemuis)	onbekend
Willem Hopman	1912	Van Heijst	ijzerwerker
Gijs Hoogland	1911	Bezemer	abattoir Schiedam
Freek Hekman	1912	Herlaar, Steenhoek (Het Geeltje), Roodenburg	onbekend
Jan Kalisvaart (de Knars)	1904	Van der Heul, Maarleveld, Van Heijst	onbekend
Jan van Hartingsveld	1900	Herlaar	sigarenhandel
Niek van der Heul	1888	patroon t/m 1935	opruimer abattoir
Henk Klos	1909	Van der Vlis (De Vrouwendief), Booster	onbekend
Arie de Kok	1901	Roodenburg	los slagerswerk, waterboot
Wim Liebrechts	1914	Visser, Heijberg	onbekend
Jan Leewis	1915	onbekend	onbekend
Jan van der Linden	1888	Van der Valk, Broek, Van der Heul	noodslachter, vrijbankvlees abattoir
Klaas van der Linden	1915	Heijberg, Herlaar, Voogd	caféhouder
Leen van der Linden	1910	Koning, Van Heijst	slachter abattoir
Adrie Maarleveld	1910	Van Dorssen, Spaans	gemeente Vlaardingen
Jan Maarleveld	1916	Spaans	onbekend
Arie Maat	1914	Van der Plaat	vertr. naar Den Haag
Rook van Nes	1902	Herman Broek (de Smous)	emigr. USA
Jan Man in 't Veld	1913	Bagchus, In 't Veld, Stolk, Wed.Jac.Broek, Bezemer	Lever's Zeepmij.
Jo Noordhoek			onbekend te Katwijk
Jan Noordzij	1910	onbekend	vertr. naar Delft
Gerrit Peeman	1915	Van Heijst, Schippers (Boze Pier), Van der Vlis	politie
Paul Peeman	1914	Boeije, Steenhoek (ook: de Gibo), Heijberg	broodbezorger
Manus Penning	1908	Van der Valk, Voogd, Meeder	overleden als slagersbediende
Tinus Peters	1904	De Graaf	emigr. Zuid-Afrika
Cees Poot	1913	Bezemer, Schippers, V. Tienen, V.d. Plaat, De Wilt	werkz. bij vleesgrossier
Bas de Priëlle	1907	Herlaar	ROMI
Steeff Remmerswaal	1921	Booster	omgekomen 40-45
Jan Rijnaard	1900	Van Dorssen	melkslijter, bouwbedrijf Troost
Rinus Rietdijk	1904	Paalvast, Maarleveld	slagersbediende
Frans Roodenrijs	1907	Herlaar	groenteboer Schiedam
Klaas de Roode	1913	Noordhoek	zeeman
Jaap Schippers	1898	Van der Valk	Superfosfaatfabriek
Jan Schroots	1895	Van Heijst	slagersbediende
Leen Smit	1917	Boeije	scheepswerf Figeo
IJsbrand Sluimer	1914	In 't Veld, Noordhoek	verzekeringsagent
Jaap Struys	1887	Broek en v.d. Heul, Van der Heul, Paalvast, Meeder	filiaalhouder slagerij Rotterdam
Koos Suttorp	1917	Herlaar, De Graaf, De Jong, Van Dorssen	Lever's Zeepmij.
Leen Steenhoek	1899	Bezemer, slagersbaas	slachter abattoir
Gerard Tamboer	1916	Meeder	chauffeur
Jan Teijgeler	1921	Van Vliet	gemeente Vlaardingen
Jan Tieleman	1914	Van der Valk, Booster	kleermaker
Piet Tieleman	1909	Van der Valk, Van Heijst, In 't Veld	melkslijter, vishandel

Wim van der Vaart
Wim Vermaat
Jan Veld
Reinier v.d. Velden
Kees van der Windt
Heiman van Wolferen
Kees de Zeeuw
Jo van Zelm

Bertus Zijdenbos

1918 Bootsman, Van Heijst
1921 Klaas Vermaat
1916 In 't Veld
1914 Herman Broek, Knijnenburg
1916 De Kok, Koning
1912 Van Wolferen
1907 De Neef, Steenhoek
1917 Teun Broek (De Neus), Voogd, Herlaar,
Knijnenburg, Wed. Jac. Broek
1908 Van der Plaat

vakjournalist
omgekomen 40-45
onbekend
kruidenier
zeeman
slachtploeg Schiedam
onbekend
melkslijter, Shell
slager Rott. Loyd, caféhouder

NOTEN

1. Vleeskeuring en Openbare slachthuizen in Nederland 1875-1985 P.A. Koolmees, Utrecht 1991 blz. 22 e.v.
- 2a. idem
- 2b. Wie in dit verband over de knoeierijen in de Amerikaanse vleesverwerkende industrie iets wil lezen, wordt attent gemaakt op de roman *The Jungle*, Upton Sinclair (1906), Ned. vert.
3. Jaarboek HVV 1990
4. Groot Eindhoven 15 februari 1987
5. Gem. Archief Rotterdam, Bibliotheek knipselverzameling Van Vollenhoven 252/27 - 1926
6. NVC 1 december 1948
7. Groot-Vlaardingen 13 september-22 september 1973
8. De nog kale vlakte waar na de oorlog het Mendelssohnplein aangelegd en woonflats gebouwd zouden worden, werd in de uitbreidingsplannen van voor de oorlog het Mengelbergplein genoemd. De in de volksmond gebruikte naam Hongerplein duidde mogelijk op de hoge huur- of koopprijzen vgl. Tranddal voor een uitbreidingsgedeelte van Vlaardinger-Ambacht. Mogelijk spiegelde de slagersknechten zich aan Gerrit Schulte en Fausto Coppi, wielercracks en gewezen slagersknechts. De beste papieren bij deze wedstrijden hadden Henk Klos en Wim Liebrechts (de vader van schaatser en wielrenner Rudie Liebrechts). Jan Kalisvaart had toen als bezorger de naam niet zo snel te zijn en droeg daarom twee bijnamen: Nurmi (een Finse afstandsloper) en Leddy (een Nederlandse wielrenner achter grote motoren).
9. De activiteiten van Van der Vaart zouden hem geen windeieren leggen. Hij viel tijdens de Slavakto 1948 als voorzitter van de Vlaardingse gezellen op bij de al eerder genoemde Th. Cuiper, een belangrijke man in de slagerswereld. Hij trok Van der Vaart aan als assistent-redacteur, later hoofdredacteur van twee slagersvakbladen.
10. Verslag toestand Gemeente aan Gemeenteraad 1922-1931
11. Jaarboek HVV 1988 blz. 105 en 116
12. Verslag Prov. Commissie Den Haag 28 juni 1935
13. Schiedamsche Courant 26 oktober 1928
14. Schiedamsche Courant 27 december 1925
15. Schiedamsche Courant 6 maart 1929
16. Schiedamsche Courant 2 mei 1941
17. Gem. Archief Schiedam Jaarverslag Keuringskring 1941
18. Schiedamsche Courant 8 mei 1940
19. Mededelingen van dhr. P. van Oosten, administrateur van "De Drie Maassteden" en "De stichting tot het verrichten van slachtingen", gedaan in mei 1991.
20. Op de foto staan nog twee andere personen nl. Cor van Pelt (l) en Maarten van der Meer (r). Zij verzorgden toen het vleesvervoer van Schiedam naar Vlaardingen. Voor de oorlog werd vee- en vleesvervoer van enige omvang gedaan door Wim Bos en later Teun Broek. Cor van Pelt (1909) en Maarten van der Meer (1907) namen het transportgedeelte over van David van Nes, de schoonzoon van Teun Broek. Later werkte Van Pelt met zijn twee zoons Huib en Henk (1935). De sjouwende Van Pelten met de karakteristieke witte, maar met bloed bevlekte capuchon op het hoofd onder een half varken verdwenen na verloop van tijd uit het Vlaardingse stadsbeeld.
21. Dank ben ik verschuldigd aan de heer Wim van der Vaart te Doetinchem, die mij veel achtergrondinformatie verschaftte en de heer P. Sluisman te Gouda voor details over P.H. van Westen.
22. Van niet alle op de foto's voorkomende personen zijn de namen bekend. In de meeste gevallen zijn het voor mij onbekende Schiedammers gebleven.